

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filologie – český jazyk

Teze disertační práce

PhDr. Miloslava Vajdlová

Formování a vývoj nekmenového deklinačního typu *píseň*

Forming and development of non-stem declension type

***píseň* (song)**

Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

2020

Teze disertační práce

1. Téma a cíl práce

1.1 Tématem práce je celková charakteristika a popis procesu formování nového, nekmenového deklinačního typu *píseň* v historické češtině, jeho utváření a následného vývoje od období staročeského přes dobu humanistickou a barokní, periodu obrozeneckou a poobrozeneckou až po hranice 20. století. Celý proces je analyzován z hlediska vývojového, stavem novočeským se práce zabývá pouze okrajově, a to zejména v souvislosti s datací přechodu některých skupin jmen k novému vzoru nebo pro dokreslení historického vývoje. Součástí práce jsou též popis a analýza dlouhodobého historického vývoje jednotlivých skupin substantiv, jež se na utváření nového deklinačního typu podílely, a přehled, zda a jakým způsobem nový deklinační typ reflektují vybrané historické dobové mluvnice a gramatické příručky z období humanismu a baroka.

1.2 Cílem práce je podrobnější charakteristika vzniku a následného vývoje deklinačního typu *píseň*, než jakou podávají stávající historické mluvnice češtiny,¹ periodizace tohoto dlouhodobého procesu a stanovení faktorů ovlivňujících deklinační stabilitu či nestabilitu sledovaných jmen / skupin jmen během jejich historického vývoje, tj. určení, která jména k typu *píseň* přecházejí, za jakých okolností a z jakých důvodů.

2. Teoretická, metodologická a materiálová východiska práce

2.1 Při analýze procesu vedoucího ke vzniku deklinačního typu *píseň* vycházíme z pojetí morfologického systému historické češtiny jako strukturovaného, hierarchicky uspořádaného celku s centrem a periferií, zahrnujícího dílčí subsystémy různých úrovní, jehož jednotlivé prvky vstupují do vztahů s ostatními jednotkami systému a vzájemně se ovlivňují. Stejným způsobem přistupujeme ke slovotvornému systému a lexiku historické češtiny.²

Výzkum je zaměřen na spisovný jazyk a vzhledem k dataci zkoumaných časových období je prováděn výhradně na jazyce zachyceném dobovými písemnými prameny. Teritoriální specifika a nářeční vývoj nejsou předmětem této práce, zmiňujeme je pouze v případech, kdy je to nutné nebo žádoucí pro dosažení objektivního a úplného popisu celkové situace.

2.2 Data potřebná k výzkumu jsme získali metodou cílené excerpcce při práci s nekorpusovými zdroji a s využitím základních metod korpusového vyhledávání při práci se zdroji korpusovými.

¹ Srov. zvl. Gebauer 1960: 216–217; Vážný 1964: 19 a 54–55; Šlosar 1986: 161–162; Komárek 2012: 175–176; Kosek 2014: 72–73; dále Šlosar 1986: 158; Kosek 2014: 60 a 68.

² Srov. TLP, Němec 1976 aj.

Vzhledem ke specifické historického materiálu jsme přitom nezdědky uplatnili systémový přístup a metodu rekonstrukce vývoje slovní zásoby, lexikální jednotky i jejího významu.³

Při vyhodnocování shromážděného lexikálního materiálu jsme kromě standardních metod vědecké práce (analýzy, deskripce, indukce a syntézy) využívali i metodu komponentové analýzy, komparaci, metody verifikující vstupní údaje a také metody kvantitativní, zvl. statistickou a frekvenční.

Při formulování teoretických poznatků a závěrů byly kromě metody analytické a deskriptivní využity také metody induktivní, abduktivní, komparativní a syntetická.

2.3 Proces formování nového deklinačního typu *píseň* a jeho následného rozvoje/vývoje sledujeme po dobu sedmi století. Tento dlouhý, vývojově nesourodý úsek členíme pro potřeby našeho výzkumu na tři dílčí vývojové fáze:

- na dobu staročeskou, ohraničenou lety 1300–1500,
- na etapu středněčeskou, zahrnující dobu humanistickou a barokní (1500–1775),
- a na období obrozenecké a poobrozenecké, ohraničené lety 1775–1900.

2.4 Jako materiálová základna naší práce posloužily následující zdroje:

2.4.1 pro období staročeské cílená excerptce ze staročeské lexikální kartotéky, z lexikálního materiálu z pozůstalosti Jana Gebauera, excerptce ze *Slovníku staročeského* Jana Gebauera, akademického *Staročeského slovníku*, *Elektronického slovníku staré češtiny*, z gramatických příruček obsahujících soupisy substantiv včetně jejich tvarů,⁴ z edičního modulu Vokabuláře webového, Staročeské textové banky, korpusu staročeských textů KonText a z pracovních verzí dosud nezveřejněných edic staročeských památek vypracovaných členy oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.;

2.4.2 pro dobu středněčeskou cílená excerptce z interní verze *Lexikální databáze humanisté a barokní češtiny*, ze *Slovníku staročeského* Jana Gebauera, z dobových gramatik a slovníků, z diachronních složek Českého národního korpusu DIAKORP V6 a DIAKON, z edičního modulu Vokabuláře webového, ze Středněčeské textové banky a z pracovních verzí dosud nezveřejněných edic středněčeských památek vypracovaných členy oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.;

2.4.3 pro období zahrnující konec 18. a celé 19. století excerptce z kartotéky novočeského lexikálního archivu oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i.,

³ Srov. Filipec – Čermák 1985; Němec 1968; 1975; 1980.

⁴ Tj. z monografií Gebauer 1960; Vázný 1964.

a z diachronních složek Českého národního korpusu, konkrétně z korpusů DIAKORP V6, DIAKON, Archiv 19. století a korespondence Karla Havlíčka.⁵

3. Vznik deklinačního typu *píseň*

3.1 Podstatou historického vývoje české deklinace je přechod od principu kmenového, doplněného protikladem osobovost vs. neosobovost, v pozdějších stadiích životnost vs. neživotnost, k principu rodovému, doplněnému protikladem tvrdost vs. měkkost a kombinujícímu se u maskulin nadto ještě s protikladem životnost vs. neživotnost. Tato změna ve struktuře české deklinace umožňuje v době staročeské a středněčeské postupné formování nového ženského deklinačního typu, založeného již zcela na principu rodovém, typu *píseň*.

Nový deklinační typ vzniká z potřeby symetrie subsystému českých jmenných (substantivních) deklinací jako protějšek ženské *i*-kmenové deklinace *kost* a jeho konstituování je umožněno vysokou tvarovou homonymií řady měkkých kmenových substantivních deklinací, posílenou částečnými tvarovými shodami s deklinací *tv*-kmenovou. K typu *píseň* patří feminina končící v nom. sg. na měkký konsonant a mající v gen. sg. koncovku *-e*, jež po některých předcházejících měkkých souhláskách nabývá grafické podoby *-ě*. Deklinace, které se na konstituování tohoto nového, nekmenového deklinačního typu podílejí, zahrnují buď jména s nevokalickou finálou, nebo jména s alternujícím vokalickým i nevokalickým zakončením. Koncová souhláska jmen měnících v průběhu historického vývoje jazyka svoji deklinační příslušnost a přecházejících k typu *píseň* nemusí být vždy měkká – je-li tvrdá, dochází během vývojového procesu k jejímu analogickému změkčení.

3.2 Formování typu *píseň* během období staročeského

3.2.1 Po zániku jerů a ztvrdnutí palatalizovaných finál končí některé ženské *i*-kmeny v přímých singulárových pádech na tvrdou souhlásku, v řadě jiných pádů však u těchto jmen před koncovkami stojí konsonanty měkké, takže vzniká nežádoucí alternace tvarotvorného základu. U substantiv zakončených na *-d*, *-t*, *-n* se na úrovni jednotlivých slov i dílčích skupin jmen (soudržnou a shodně se vyvíjející podskupinou jsou substantiva zakončená na *-n*) různou měrou projevuje systémový tlak na odstranění těchto alternací a sjednocení tvarotvorného základu, což se děje dvěma způsoby: přejímáním koncovek jiných měkkých deklinací, zejména ženské deklinace *ja*-kmenové (3.2.2), a pronikáním měkkého konsonantu z jiných tvarů jména do přímých singulárových pádů substantiv (3.2.3). Tyto změny se v průběhu historického

⁵ Korpusy DIAKON a Archiv 19. století jsou korpusy interní a byly nám členy Sekce diachronních korpusů ČNK laskavě dočasně zpřístupněny za účelem přípravy této práce.

vývoje češtiny nerealizují u všech *i*-kmenových feminin se ztvrdlou finálou – nejdříve a v úplnosti proběhly u *i*-kmenových substantiv zakončených na nazálu *-n*.

3.2.2 K *i*-kmenovým femininům končícím na *-n* začínají díky vysoké tvarové homonymii měkkých deklinací pronikat koncovky jiných skloňovacích typů. Tradičně se na základě shodného rodu a jednoznačně určitelných pádů soudí, že se jedná o koncovky ženské deklinace *ja*-kmenové,⁶ ale vzhledem k existenci nezanedbatelného počtu vícerodých substantiv, jež se zároveň skloňují podle mužské deklinace *jo*-kmenové a ženských deklinací *i*-kmenové a/nebo *ja*-kmenové, popř. též *a*-kmenové nebo podle vesměs měkkých deklinací středních, lze v případě některých pádů (gen. sg., akuz., vok. a lok. pl., popř. též dat. pl.) předpokládat možnost převzetí tvarů také jiných měkkých skloňovacích typů. Novotvary nom. a instr. pl. jsou beze sporu *ja*-kmenového původu.

Tvary s koncovkami přejatými od jiných deklinací jsou řídce doloženy již od 1. poloviny 14. století (*myslili sú prázdne* ‚na pošetilé věci‘, *básněmi*, *v sieniech*), v průběhu 15. století dochází k jejich masivnímu rozšíření. Na konci staročeského období jsou tyto novotvary již značně frekventované.

3.2.3 Zároveň se mění kvalita koncového konsonantu substantiv, u jmen na *-sn*, *-zn*, *-žn* i celé zakončení lexémů a jejich slabičná struktura. Od 1. poloviny 14. století před koncový konsonant těchto jmen v nom. a akuz. sg. začíná rychle pronikat vkladné *e* (vznikají formy typu *bázen*, *piesen*), díky čemuž se kombinace koncových hlásek „sykavka + nazála“ stává snáze vyslovitelnou a tvary nom. a akuz. sg. se počtem slabik vyrovnávají jiným tvarům téhož jména. U obou subtypů *i*-kmenů na *-n* se pod vlivem řady jiných tvarů téhož jména prosazuje zakončení nom./akuz. sg. na *-ň* – zápisy s měkkou finálou (*báseň*, *kázeň*, *dlaň*, *žeň*) jsou doloženy od 1. poloviny 15. století. Formy s vloženým vokálem *-e-* u substantiv na *-sn*, *-zn*, *-žn* na sklonku staročeského období jednoznačně převažují, záznamy s koncovým *-ň* jsou v téže době běžné.

3.2.4 Změkčení finální souhlásky snižuje míru konsonantických alternací v tvarotvorném základu jmen, převzetí *ja*-kmenových koncovek nebo koncovek jiných měkkých deklinací ji odstraňuje ve zbývajících pádech. Tvarotvorný základ jmen původních *i*-kmenů na *-n* je tak zcela zbaven nežádoucích hláskových alternací.

Na konci staročeského období jsou již nom./akuz. sg. zakončené na *-ň* a tvary s koncovkami jiných deklinací u těchto jmen doloženy v takovém množství, že považujeme za odůvodněné předpokládat, že základní podobou původních *i*-kmenových feminin zakončených po depalatalizací finál na *-n* (typ *básn*, *kázn*, *dan*, *sien*) je k r. 1500 forma končící na *-ň* (tj. *báseň*,

⁶ Srov. Gebauer 1960: 216–217; Vážný 1964: 54–55; Šlosar 1986: 161–162; Komárek 2012: 175; Kosek 2014: 72–73.

kázeň, daň, síň) a základním zakončením gen. sg. koncovka *-e*. Díky hojnému užívání novotvarů se substantiva zakončená nyní na *-ň* postupně vyvazují z paradigmatu své původní deklinace a na základě kombinací tvarů stávajících kmenových deklinací *ja*-kmenové, *i*-kmenové, *jo*-kmenové, popř. i dalších, vytvářejí deklinaci novou – skloňovací typ *píseň*.

Ve stejné době je součástí slovní zásoby řada dalších jmen, jež končí na konsonant (převážně měkký), mají v gen. sg. koncovku *-e* a jsou ženského rodu nebo jsou vícerodá a jedna z jejich variantních forem je femininní. Jedná se o *ja*-kmenová substantiva s alternativním zakončením nom. a akuz. sg., *ɔv*-kmeny, jména vícerodá, v menší míře též o maskulina na *-ež*, propria typu *Běleč* a některá další *i*-kmenová feminina. Tato jména sice k r. 1500 nemění svoji deklinační příslušnost a k novému deklinačnímu typu *píseň* přecházejí později, spolu s ženskými *i*-kmeny zakončenými na *-ň* ale spoluvytvářejí povědomí o dosti početné skupině feminin končících v nom./akuz. sg. na měkký konsonant a majících koncovky gen. sg., nom. a akuz. pl. *-e*, což je základní gramatická charakteristika typu *píseň*. Ten lze k r. 1500 považovat za zformovaný, byť se jedná o pouhý základ tohoto v budoucnosti velmi progresivního typu.

Pokud jde o kvantitativní obsazení typu, nemůže nová deklinace v této době svým rozsahem konkurovat ženským *a*-kmenům, *ja*-kmenům ani zbývajícím *i*-kmenům, nicméně se jedná o homogenní soubor substantiv čítající cca 25 jmen, tedy o typ početně zastoupený dokonce o něco více než historické *ɔv*-kmeny.

3.3 Rozvoj a ustalování typu *píseň* během období středněčeského

3.3.1 Původní *i*-kmenová substantiva zakončená na *-n* jsou v době střední již dosti reprezentativními představiteli typu *píseň* s ustálenou morfologickou charakteristikou. Jejich základní podobou jsou formy končící na změkčenou finálu; záznamy s koncovým *-n* nejsou příliš četné, nadto u některých z nich nelze vyloučit, že jde o pouhou tiskovou realizaci fonému *ň*, zapříčiněnou absencí liter s diakritikou, nebo o nápodobu písařského úzu předcházejícího období.⁷ U jmen převládají tvary odpovídající novému deklinačnímu typu *píseň*, po celé sledované období se řídce užívají ještě též původní tvary deklinace *i*-kmenové. Ty jsou u deverbálních substantiv odvozených sufixy *-sn*, *-zn* řídké, vyskytují se zvláště v pramenech ze 16. století a jejich užití je povětšinou příznakové – doloženy jsou zejména v jazykově archaických a archaizujících biblických překladech, náboženskovzdělavatelských spisech, kancionálech apod., nezřídka z produkce jednoty bratrské. U ostatních feminin končících na *-ň* jsou původní *i*-kmenové tvary mírně frekventovanější, užívají se bez žánrového aj. omezení a ustupují poněkud později.

⁷ K tomu více Kučera 1998: 178n.

3.3.2 Typ *píseň* se v době střední rychle rozvíjí – v tomto období k němu přecházejí další skupiny substantiv i jména jednotlivá: původní *ɔv*-kmeny (3.3.2.1), ta *ja*-kmenová substantiva s alternativním zakončením nom. a akuz. sg., jež během svého vývoje přestala užívat vokalické zakončení (3.3.2.2), maskulina na *-ež* (3.3.2.3), *i*-kmenová feminina zakončená na *-ž* a substantivum *větev* (3.3.2.4), *ɔja*-kmenové substantivum *laní* (3.3.2.5) a *jo*-kmenové maskulinum *prdel* (3.3.2.6).

3.3.2.1 *ɔv*-kmenová substantiva jsou ve starších vývojových fázích češtiny deklinačně velice nestabilní. Tato nestabilita je zapříčiněna periferností celého typu a jeho pozvolným ústupem, jenž vyústil v zánik deklinace a přechod jmen k typu *píseň*. *ɔv*-kmeny mají již na počátku staročeského období dochovány jen některé původní tvary své deklinace; v důsledku neexistence uceleného stabilizovaného souboru vlastních tvarů a řady tvarů homonymních s jinými skloňovacími typy snadno přejímají četné další koncovky jiných ženských deklinací: *ja*-kmenové, *i*-kmenové a především *a*-kmenové. U většiny substantiv se v období staročeském spontánně vyvíjejí varianty *a*-kmenové, popř. též *ja*-kmenové, což ještě zvyšuje nestabilní postavení *ɔv*-kmenů v deklinačním systému. Po ztrátě jotace a přehlásce *'u > i* paradigma *ɔv*-kmenové deklinace nabývá tvarů, jež se od ustalujícího se typu *píseň* liší pouze v dat. a lok. pl., takže poté, co ve středněčeském období u *ɔv*-kmenů pod vlivem jmen patřících k nevokalicky zakončeným měkkým deklinacím dochází k rozšíření a posléze na konci období k převaze tvarů dat. a lok. pl. se zakončením *-ím*, *-ích* (*církvím*, *církvích* apod.), *ɔv*-kmenová substantiva plynule přecházejí k typu *píseň*. *A*-kmenová varianta jmen je jako základní forma slov zachována na východní části území.

3.3.2.2 K deklinačnímu typu *píseň* přecházejí v době střední též ta *ja*-kmenová substantiva s alternativním zakončením nom. a akuz. sg., jež během svého vývoje přestala užívat tvary přímých singulárových pádů s vokalickou finálou. Jedná se o tříslabičná nesložená feminina s předposlední slabikou otevřenou (*kúdele/kúdel*, *nesnázě/nesnáz*, *postele/postel*⁸), dvouslabičná a víceslabičná jména s první/předposlední slabikou zavřenou a zakončenou na *-ně* (*hlavně*, *pochodně*, *vášně/vášeň*), dvouslabičná jména s první slabikou vesměs otevřenou a kořennými vokály *-e-*, *-é-*, *-ě-*, *-o-*, *-ú-* (*mezě*, *děle/děl*, *věžě*, *sbrojě/zbrojě*, *púšče/púšč*), částečně též *-á-* (*hrázě/hráz*) a jména s kořenným *-r-* (*tvržě/tvrz*). Většina jmen se i nadále (zvláště na konci 18. a v průběhu 19. století) příležitostně užívá též v původních nezkrácených podobách, jejich počet je ale oproti množství základních nevokalických forem vesměs výrazně nižší až zanedbatelný.

⁸ Není-li uvedeno jinak, citované příklady uvádíme ve staročeské hláskové podobě.

U dvouslabičných feminin s původními kořennými vokály *-í-*, *-ie-*, *-ý-* (stč. *šírě/šír, tiežě/tiež, výšě/vyš* – střdč. *šír, tíž*, řidčeji *tíže, výš* – nč. *šíře/šír, tíže, výše* aj.) dočasně v době střední převažuje nevokalické zakončení nom. a akuz. sg. nebo tvar se zakončením na *-e* není prokazatelně doložen, zvratným vývojem do nové češtiny ale převáží, popř. jsou opětovně restituovány dlouhé tvary nom. a akuz. sg., a jména si tak ve výsledku uchovávají i v nové češtině svoji původní deklinační příslušnost.

3.3.2.3 Maskulinní jména dějů odvozená sufixem *-ež* jsou již ve staročeském období ustupujícím, periferním slovtvorným typem. Neproduktivnost přípony *-ež* zastírá rodovou příslušnost jmen, substantiva jsou tudíž náchylná ke změně rodu a v důsledku toho i deklinačního typu, k čemuž také během jejich historického vývoje dochází. Díky zakončení na měkký konsonant, existenci formálně blízkých, až zdánlivě totožných jmen, končících na stejný konsonant a patřících ke stejné onomaziologické kategorii (deverbativních dějových feminin typu *lež, ottěž, spřěž*), a homonymním pádovým tvarům měkkých mužských a ženských deklinací se tyto deriváty pozvolna sblížují s nevokalicky zakončenými femininy a začínají se užívat i v rodě ženském. V době střední se sledovaná substantiva stávají obourodými, na rozhraní doby barokní a obrozenecké se završuje jejich přechod k ženskému rodu a typu *píseň*.

3.3.2.4 Jako jediná z původních *i*-kmenových feminin nekončících na nazálu *-n* přechází k typu *píseň* již ve středněčeském období malá skupinka jmen zakončených na tupou sykavku *-ž* (*ottěž, prótrž, přietrž, spřěž, strž*). Stejně se chová substantivum *větev*, mající po depalatalizaci finály totožnou hláskovou skladbu konce slova jako *ɔv*-kmeny. Ostatní ženské *i*-kmeny nekončící na *-n* a přecházející k typu *píseň* mění svoji deklinační příslušnost až později – buď v průběhu 19. století, nebo na přelomu 19. a 20. století (viz níže bod 3.4.2.3).

3.3.2.5 K typu *píseň* se přesouvají i některá jednotlivá substantiva, jež původně patřila k dalšímu z periferních, ustupujících historických deklinačních typů, k *ɔja*-kmenům. U těch v důsledku hláskových změn dochází k takové tvarové homonymii, že jména zvláště v singuláru přestávají být schopna signalizovat svůj pád, tudíž i svoji funkci ve větné struktuře, deklinace je navíc již od počátku své existence nesourodá co do gramatického i přirozeného rodu jmen k ní příslušejících,⁹ což se při přerodu kmenového deklinačního systému v rodový stává závažnou překážkou jejího zachování v nezměněném rozsahu.¹⁰ Část jmen patřících k *ɔja*-kmenové deklinaci v důsledku těchto obtíží v průběhu svého historického vývoje mění svoji deklinační

⁹ Zahrnuje maskulina i feminina, přičemž nemalá část jmen k ní patřících pojmenovává osobové entity.

¹⁰ Gramatickým rodem *ɔja*-kmenů se podrobněji zabývá Šlosar 1986: 160n.; rozporu mezi gramatickým a přirozeným rodem jmen se věnuje Komárek 2012: 170n.

příslušnost, popř. i své zakončení, a přechází k jinému skloňovacímu typu. K deklinačnímu typu *píseň* se díky shodným tvarům a zakončení tvarotvorného základu na *-ň* na konci doby střední přesouvá substantivum *laní*. Jméno při změně deklinace mění svoji základní podobu na *laň*.

3.3.2.6 Některá substantiva označovaná v historických gramatikách jako maskulina měnící svůj rod (*faleš, obruč, zvěř*) jsou ve skutečnosti jména vícerodá. Ze jmen měnících svoji deklinační, popř. i rodovou příslušnost ve prospěch typu *píseň* svým původem výhradně k maskulinům patří pouze deverbativní jména dějů odvozená sufixem *-ež* a vlastní jména místní typu *Běleč, Boleslav*, kromě toho snad jen některá jména jednotlivá. Femininní varianty nejsou v období staročeském doloženy jen u substantiv *prdel* a *fermež*, jména tedy řadíme k *jo*-kmenovým maskulinům. Obě jména ale pod vlivem řady jiných staročeských substantiv neoznačujících osoby a užívaných paralelně v mužském i ženském rodě, díky svému zakončení na netvrdom konsonant, genitivu singuláru na *-e* a tvarové homonymii s měkkými ženskými deklinacemi v řadě dalších pádů mění svůj rod a přecházejí k deklinaci se stejnými tvary v přímých singulárových pádech i genitivu singuláru, tedy k typu *píseň*. U maskulina *prdel* tato změna probíhá ve středněčeském období, u substantiva *fermež* ve vývojové fázi následující.

3.3.3 K novému deklinačnímu typu *píseň* přechází v době středněčeské více než sedm desítek různě frekventovaných substantiv – od jmen zcela periferních (*dratev, ottěž, plátež*, stč. *plevně* – střdč. *pliveň*) až po substantiva patřící k centrální slovní zásobě (*církev, krádež, krev*). Díky tomuto výraznému kvantitativnímu posílení a také díky setrvalému užívání tvarů nové deklinace femininy zakončenými původně na *-n* se nový deklinační typ v této době dále progresivně rozvíjí a zároveň se etabluje jako již zcela nezpochybnitelná, samostatná nová deklinace.

3.4 Stabilizace a kvantitativní posilování typu *píseň* během období obrozeneckého a poobrozeneckého

3.4.1 Spontánní vývoj jazyka v období obrozeneckém a poobrozeneckém byl do jisté míry narušen individuálními autorskými novotvory a zásahy motivovanými potřebami vznikajících překladů dramatické i krásné literatury i vlastní autorské tvorby, stylizací vyjadřování, snahami o archaizaci češtiny, o její kultivaci spočívající v nápodobě vývojových stadií považovaných za vzorová, později i puristickými zásahy upravujícími mj. základní formy některých *i*-kmenových substantiv aj. Na druhou stranu byla českému jazyku v těchto obdobích věnována soustavná pozornost a péče, bylo vytvořeno nebo z jiných slovanských jazyků přejato množství

nových slov a byly obnoveny, popř. zavedeny funkce češtiny jakožto jazyka odborného i jako vyjadřovacího prostředku vyšších stylových rovin.

Na vývoj deklinačního typu *píseň* i samotných jmen, jež k němu přešla nebo se s tímto typem v daných obdobích sbližovala, to mělo dva protichůdné dopady:

- negativní: byly restituovány řady tvarů, jež jsou archaické nebo se vymykají obvyklým paradigmátům jmen, a zkreslují tudíž přirozený vývoj sledovaných jmen, procesů i jevů;
- pozitivní: vzniká množství nových, různě tvořených substantiv, z nichž nemalé množství se přiřazuje k typu *píseň*, čímž se posiluje pozice tohoto typu početně i systémově.

3.4.2 K typu *píseň* v této době přechází také řada dalších, od doby staročeské nepřetržitě užívaných substantiv: početné skupiny jmen vícerodých (3.4.2.1) a vlastních jmen místních typu *Běleč*, *Boleslav* (3.4.2.2), méně četná *i*-kmenová feminina (3.4.2.3), nepočetné *a*-kmeny zakončené na *-tva* (3.4.2.4), *ɔja*-kmenové femininum *lodí* (3.4.2.5) a maskulinum *fermež* (3.4.2.6).

3.4.2.1 Vícerodá substantiva patří v ranějších fázích historické češtiny nejčastěji k mužským a středním *jo*-kmenovým a ženským *ja*-kmenovým deklinacím, v menší míře též k mužským a ženským *i*-kmenům, ženským *a*-kmenům, středním *o*-kmenům, *ɔjo*-kmenům a *n*-kmenům. Dlouhodobý vývoj těchto jmen ukazuje, že většina z nich inklinuje k omezení svého užívání v různých rodech (většinou ve prospěch rodu ženského), a to i přesto, že se vesměs jedná o jména označující neživé entity, u nichž nedochází k rozporu mezi přirozeným a gramatickým rodem označované substance. Vzhledem k tomu, že řada doložených variantních forem těchto jmen již od původu nemá konsonantické zakončení a velká část jmen se během svého užívání skloňuje podle mužské *jo*-kmenové a/nebo ženské *ja*-kmenové deklinace, tedy podle měkkých deklinací s gen. sg. *-e* a řadou dalších shodných tvarů, jména nejčastěji přecházejí k deklinačnímu typu *píseň*.

Při přechodu vícerodých jmen k typu *píseň* hraje roli zejména vzájemná kombinace rodové příslušnosti užívaných variant, původní deklinační příslušnost jména, popř. některé z variant, slovotvorný typ užitý při tvoření slova, původ slova, v menší míře i fonologicko-fonetická struktura některé z variant. K ženskému rodu a typu *píseň* přecházejí vícerodá substantiva užívaná v ženském i středním rodě (*ojě/oj* f., *oje* n.; *Přělúcie* n., *Přělúč* f.), substantiva primárně *i*-kmenová (*kúpěl*, *lúkot*, *pút* f. i m.), většina substantiv majících ve staré češtině varianty ženské *ja*-kmenové a mužské *jo*-kmenové (*kadeřě* f., *kadeř* m.; *obruč*, *povodeň* m. i f.), substantivum *podešva/podešvě/podšev* a některá jména cizího původu (*faleš* m. i f., *kolejě²/kolej* f., *kolej* m.; *marštale/marštal* f., *marštal* m.).

Jen zřídka si jména svoji vícerodost nebo více základních forem uchovávají až do současnosti (nč. *kročej, kyčel, podvoj, svisel/svisle/svisla* m. i f.; *skryše/skrýš* f.).

3.4.2.2 Vlastní jména místní typu *Běleč, Boleslav*, původně mužská individuálně přivlastňovací *jo*-kmenová adjektiva, se v historické češtině užívají již pouze jako podstatná jména rodu mužského. Díky své slootovné a hláskové struktuře patří k *jo*-kmenům, ale už v době staročeské se u nich objevují novotvary tvrdých deklinací mužské *o*-kmenové, ženské *a*-kmenové i měkkých ženských skloňovacích typů. Vysoká tvarová homonymie měkkých mužských a ženských deklinací, podle nichž se sledovaná *propria* převážně skloňují, nevokalické zakončení nominativu a snad i vývoj dílčího subsystému českých místních jmen inklinujících ke změně rodu z původního mužského ve prospěch ženského (typ stč. *Budivojovici/Budějovici, Koloději* pl. m. – nč. *Budějovice, Koloděje* pl. f.) zapříčinily, že tato maskulina stále hojněji užívají tvary ženských deklinací a posléze většina z nich zcela přechází k rodu ženskému.¹¹ V nové češtině se tato *propria* zakončená na retnice skloňují podle typů *píseň* a *kost*, ostatní podle typu *píseň*. Ke změně rodu a přechodu k novým deklinačním typům dochází na přelomu 19. a 20. století, u hojně užívaného *propria Boleslav* již v průběhu 19. století.

Stejně se vyvíjí substantivum *Plzeň* (stč. *Plzen/Plzeň/Plzna*) jiného původu.

3.4.2.3 Vlivem shodného rodu, měkkosti deklinace i řady homonymních tvarů nemalé množství ženských *i*-kmenů končících na jiné konsonanty než *-n*, *-ž*¹² v průběhu své existence stále hojněji přejímá koncovky ženských *ja*-kmenů, popř. s nimi homonymní tvary jiných měkkých deklinací, a díky svému nevokalickému zakončení dříve či později buď přechází k deklinačnímu typu *píseň*, nebo až do současnosti zároveň užívá tvary typů *píseň* i *kost*.

Přecházejí-li jména k typu *píseň*, dochází ke změně deklinace většinou na přelomu 19. a 20. století, popř. se přechod jmen dovršuje na začátku 20. století; kolísají-li jména v současné spisovné češtině mezi deklinačními *píseň* a *kost* nebo užívají-li tvary obou deklinací zároveň, jedná se o stav, který se ustálil již v průběhu 19. století.

Svoji deklinační příslušnost mění následující *i*-kmenová feminina:

- všechna substantiva zakončená na *-ř* (stč. *jěř, sběř, tvář*);
- většina substantiv končících na tupé sykavky a polosykavku *č* (stč. *rozkoš; lúč, pavlač*);¹³

¹¹ Výjimkami jsou jména typu *Bezděz* nč. jen m., *Bohdaneč, Unhošť* nč. f. i m. a nečetná další jména.

¹² Tato jména, stejně jako femininum *větev* k typu *píseň* přešla již dříve.

¹³ Deklinační příslušnost nemění frekventovaná a k centrální slovní zásobě patřící substantiva *řeč* a *lež* a méně užívaná jména živočichů *myš, veš*.

– některá jména zakončená na *-d*, *-t*. Tendenci k přechodu projevují zejména substantiva, u nichž před finální alveolárou ve staré češtině předchází likvida, nepřední vokály *a*, *u* nebo přední samohlásky *ie*, *i* (stč. *čeled*, *žrd*, *kád*, *pied*; *čtvrť*, *drt*, *hat*, *hut*, *chut*, *nit*, *otúmrť*, *pečet*, *perut*, *plet^l/plt*, *řit*, *labut*, *lat*, *nat*, *oprat*, *siet*);¹⁴

– některá jména zakončená na *-l* (*hól*, *ocel*).

3.4.2.4 Hojně *a*-kmenové a *ja*-kmenové tvary, které se během staročeského období rozšířily u *ɔv*-kmenů, zapříčinily, že k ženským *a*-kmenům zakončeným na *-tva*, popř. *-va*, naopak pronikají tvary jiných deklinací, mj. novotvary shodné s tvary původních *ɔv*-kmenů a v průběhu 19. století také tvary přiřaditelné k typu *píseň*. Vyvíjejí se též variantní formy jmen na *-ev*, typické zakončení historických *ɔv*-kmenů. Ty u periferněji situovaných a víceslabičných jmen spolu s tvary patřícími mj. k typu *píseň* posléze převáží, takže jména *plástva/plástev*, *ploutva/ploutev*, *kuroptva/koroptva/kuroptev* na přelomu 19. a 20. století přecházejí k typu *píseň* a nadále se užívají již pouze v podobě zakončené na *-ev* (nč. *plástev*, *ploutev*, *koroptev*). Mírně centrálnější dvouslabičná feminina *kotva/kotev* a *vrstva/vrstev* se přimykají zpět ke své původní *a*-kmenové deklinaci a přestávají užívat formy se zakončením *-ev* (nč. *kotva*, *vrstva*).

3.4.2.5 Původně *ɔja*-kmenové femininum *lodí* v této době ztrácí své vokální zakončení a pod vlivem shodných (zvl. plurálových) tvarů a snad též působením substantiva *laní* se přiklání jednak k typu *píseň*, zároveň pod vlivem existence ženských *i*-kmenů zakončených na *-d'* také k deklinaci *i*-kmenové. Tuto nevyhraněnou deklinační příslušnost si jméno zachovává až do současnosti.

3.4.2.6 Rodovou příslušnost mění i řídce doložené substantivum *fermež*, řadící se původně k *jo*-kmenovým maskulinům.

3.4.3 Během doby obrozenecké a poobrozenecké dochází k dalšímu významnému nárůstu počtu jmen, jež se řadí k typu *píseň* – podle této deklinace se na konci sledovaného období skloňuje množství nově vytvořených substantiv i četná jména starší, dlouhodobě užívaná. Část z dlouhodobě užívaných jmen přechází k typu *píseň* zcela, část z nich (některá původní *i*-kmenová feminina, vícerodé *i*-kmeny *moč* a *pút*, oikonyma zakončená na *retnice* a *ɔja*-kmen *lodí*) nadále užívá též své původní nebo během historického vývoje nabyté tvary *i*-kmenové. Substantivum *skryšě/skryš* má v nom. a akuz. sg. dubletní formy a skloňuje se i podle typu *duše*.

¹⁴ Femininum *chot* se zadním vokálem *o* k typu *píseň* nepřechází, neboť by došlo k nežádoucí tvarové homonymii se stejně znějícím *jo*-kmenovým maskulinem. Původní deklinační příslušnost zachovávají též feminina na *-(o)st* (stč. *bolest*, *mast*, *hrdost*), substantiva zakončená na *-d*, *-t*, u nichž před finálním konsonantem předchází *ě*, *e* (*otpověď*, *paměť*, *smet*), a některá jména další.

U substantiv, jež k deklinaci *píseň* přešla již dříve, se během těchto dvou období vlivem specifických dobových tendencí objevují tvary vymykající se spontánnímu vývoji jmen (ustupující či již dříve ustoupivší *i*-kmenové tvary zaznamenáme např. u nvč. feminin končících na *-ň*, tvary mužského rodu u nvč. substantiva *loupež* apod.), což ale nikterak nenarušuje přináležitost těchto jmen k typu *píseň*.

Deklinační typ *píseň* jako celek se během poslední čtvrtiny 18. století a v průběhu 19. století významně kvantitativně posiluje, na konci sledovaného období k němu patří již nemalé množství substantiv. Nová deklinace je už zcela stabilizovaná a zaujímá pevné místo v soustavě českých jmenných skloňovacích typů uspořádaných na základě rodového principu. O stabilní pozici deklinačního typu *píseň* svědčí i jeho zařazení do školních učebnic.¹⁵

Vývoj typu je v tomto období značně progresivní – díky vysokému synkretismu měkkých deklinací napříč rody k němu přecházejí četná jména ženského a mužského, řidčeji též středního rodu zakončená na měkký konsonant; jejich přechod už není vyvolán závažnými vnitrojazykovými potřebami, jakými jsou potřeba eliminace hláskových alternací tvarotvorného základu nebo zánik historické deklinace, jako tomu bylo u většiny jmen přecházejících k typu *píseň* v předchozích obdobích. Tato dynamičnost nového typu, již chápeme jako jeden z projevů dlouhodobého sblížování českých měkkých jmenných – nejen substantivních – deklinací,¹⁶ se uplatňuje i v dalších fázích novočeského období.

¹⁵ Podrobněji viz Šmejkalová 2012.

¹⁶ Na shody měkkých ženských substantivních typů s deklinací měkkých adjektiv upozorňuje Komárek 2012: 176.

3.5 Stručný přehled vývoje typu *píseň*

Periodizaci vzniku a následný vývoj typu *píseň* stručně a souhrnně předkládáme ve formě následující tabulky:

období/rok	fáze vývoje
období staročeské	počátek formování deklinačního typu <i>píseň</i>
r. 1500	deklinační typ <i>píseň</i> je konstituován
období středněčeské	rozvíjení, kvantitativní posilování a ustalování deklinačního typu <i>píseň</i>
období obrozenecké a poobrozenecké	stabilizace konstituovaného typu, další početní posílení; proniknutí do učebnic a učebních osnov (srov. Šmejkalová 2012)

Tabulka 1. Vývoj typu *píseň*

3.6 Další charakteristika typu *píseň* a faktory ovlivňující deklinační stabilitu jmen

3.6.1 Nový deklinační typ sdružuje především jména označující neživé substance, výjimku představují nečetná substantiva pojmenovávající zvířata (nč. *koroptev, labuť, laň, saň, zvěř*) a osoby (generické nč. femininum a kolektivum v širším slova smyslu *stráž*, kolektiva v širším slova smyslu *čeled', sběř*).

3.6.2 Výhodou nového skloňovacího typu je, že odstraňuje rodovou a deklinační neurčitost řady typů substantiv, pluralitu základních tvarů jmen vícerodých a jmen skloňovaných podle více deklinací téhož rodu, hláskovou alternaci tvarotvorného základu původních ženských *i*-kmenů zakončených na *-n* a některých jmen na *-d, -t*, snižuje homonymii *ja*-kmenových tvarů nom., gen. sg. a nom, akuz. a vok. pl., eliminuje homonymii *i*-kmenového gen. a dat. sg., umožňuje převzetí vývojově progresivních koncovek dat. a lok. pl. *-ím, -ích* *tv*-kmeny a těmi ženskými *i*-kmeny, jež mění svoji deklinační příslušnost, a těmito *i*-kmenům zprostředkovává i užívání dvouslabičné koncovky instr. pl., slabičnou strukturou odpovídající koncovkám téhož tvaru u řady jiných jmenných deklinací.

3.6.3 Chronologie a rozsah změn u substantiv přijímajících tvary typu *píseň* nejsou vždy zcela totožné. Na jedné straně existují skupiny slov, jež přecházejí k typu *píseň* dříve a zcela, oproti tomu jiná substantiva nikdy k tomuto typu nepřešla, přejala pouze některé jeho koncovky. Deklinační nestabilitu sledovaných jmen vyvolávají a jejich přechod k typu *píseň* pozitivně ovlivňují zejména následující faktory:

3.6.3.1 faktory morfologické:

- vysoký synkretismus měkkých substantivních deklinací napříč všemi rody, posílený tvarovými shodami s *ъv*-kmenovou deklínací;
- rodová nebo deklinační nevyhraněnost jmen (k ženskému rodu a typu *píseň* přechází značná část vícerozých *i*-kmenů, vícerozých jmen, jejichž některá morfologická varianta patří k *jo*-kmenům nebo *ja*-kmenům a některá z variant má nevokalické zakončení nom./akuz. sg., a část feminin skloňovaných podle více deklinací, splňujících výše uvedené podmínky, např. stč. *húščě/húšč* m. i f.; *ojě/oj* f., *oje* n.; *lázn/lázně/lázna* f. – nč. *houšť*, *oj/voj*, *lázeň* jen f.);
- přínaležitost jmen k perifernímu či zanikajícímu deklinačnímu typu (k typu *píseň* přecházejí všechna feminina, jež primárně patřila k *ъv*-kmenům, a některá ženská jména *ъja*-kmenová, např. stč. *cierkev*, *ředkev*; *laní* – nč. *církev*, *ředkev*; *laň*, *-ně*);

3.6.3.2 faktory foneticko-fonologické, konkrétně kvalita finálního konsonantu slova a/nebo jeho tvarotvorného základu, popř. hlásková skladba koncové části slova

(deklinační příslušnost ve prospěch typu *píseň* mění většina substantiv s tvarotvorným základem zakončeným na nazály *-n*, *-ň*, na *-ř*, tupé sykavky a polosykvavku *č*, např. stč. *básn*, *pochodně*, *laní*; *tvář*; *strž* – nč. *báseň*, *pochodeň*, *laň*; *tvář*; *strž*);

naopak deklinačně stabilní jsou všechny ženské *i*-kmeny zakončené na *-(o)st* a většina *i*-kmenů končících na retnice, ostré sykavky a polosykvavku *c*, např. stč./nč. *bolest*, *milost*; *otep*; *ves*; *pomoc*);

oikonyma zakončená na retnice (např. stč./nč. *Boleslav*, *Chrudim*, *Vlašim*) se v nové češtině skloňují podle typů *píseň* i *kost*);

3.6.3.3 faktory formální:

- nejednoznačná základní forma jmen (většina jmen s formami a tvary podle měkkých deklinací, mezi nimiž většinou nechybějí tvary ženské *ja*-kmenové či mužské *jo*-kmenové deklínace, redukuje počet svých variantních podob během vývoje na jednu, v současné spisovné češtině vesměs skloňovanou podle typu *píseň*, např. stč.

kadeř/kadeř f. i m., *lázn/lázně/lázna*, *Viedně/Viedeň* – nč. *kadeř* jen f., *lázeň*, *Vídeň*);

– délka substantiv (k přechodu k typu *píseň* inklinují nesložená jména delší než dvouslabičná, např. stč. *postele/postel*, *kuroptva/koroptva/kuroptev* – nč. *postel*, *koroptev*);

3.6.3.4 faktory formálně-foneticko-systémové, tj. snaha o vyrovnání tvarotvorného základu (k typu *píseň* přecházejí všechny *i*-kmeny zakončené po depalatalizaci finál na *-n* a některé končící na *-d*, *-t*);

3.6.3.5 faktory slovotvorné (náchylná ke změně deklinační, popř. i rodové příslušnosti ve prospěch feminin a typu *píseň* jsou jména s neproduktivními sufixy, popř. s neprůhlednou slovotvornou strukturou, např. stč. *lúpež* m., *kúpěl*, *pleš* m. i f., *Přělúcie* n., *Přělúč* f. – nč. *loupež*, *koupel*, *pleš*, *Přelouč* jen f.);

3.6.3.6 pozice jména na ose centrum – periferie slovní zásoby (deklinační příslušnost mění zejména substantiva patřící k periférii slovní zásoby, např. stč. *niestějě/niestěj*, *plútva*, *strž*, *-i* – nč. *nístěj*, *ploutev*, *strž*, *-e*);

3.6.3.7 typ jména – konkrétnum vs. abstraktum (z původních *i*-kmenových feminin zakončených na jiný konsonant než *-n* k typu *píseň* přecházejí především jména konkrétní, např. stč. *jěř*, *nat*, *lúč*, gen. sg. *-i* – nč. *jař*, *nať*, *louč*, gen. sg. *-e/-ě*);¹⁷

3.6.3.8 typ jména – substantivum pojmenovávající osobové vs. neosobové entity (substantiva označují osoby, u nichž je důležité určení pohlaví, k typu *píseň* nepřecházejí, např. stč. i nč. *paní*. Jinak se chovají jména téže deklinace označující neživé entity: stč. *laní*, *lodí* – nč. *laň*, *-ně*, *lod'*, *-dě*, *-di*);

3.6.3.9 působení analogie (pod vlivem *ɔv*-kmenových feminin k typu *píseň* přecházejí některé *a*-kmeny zakončené na *-tva* (stč. *kuroptva/koroptva/kuroptev*, *plástva*, *plútva* – nč. *koroptev*, *plástev*, *ploutev*) a původní *i*-kmenové femininum *větev*).

3.6.4 Nový deklinační typ *píseň* gramatiky a jazykové příručky vzniklé v 16. a 17. století většinou ponechávají bez povšimnutí, důvodem však není malý význam tohoto typu nebo nízká frekvence užívání jmen k němu patřících, ale klasifikační kritéria, jež autoři příruček při třídění jmen volí. Jako jediný deklinační typ *píseň* uvádí Vavřinec Benedikt z Nudožer ve své příručce *Grammaticae Bohemicae ... libri duo* z r. 1603. Nudožerský jména dělí na stejnoslabičná a nestejnoslabičná (parisyllabická a imparisyllabická) a dále podle rodu a zakončení gen. sg., u mužských substantiv následně ještě podle životnosti, u ženských podle

¹⁷ U jiných skupin jmen se dominantněji uplatnili jiní činitelé.

zakončení nom. sg. a měkkosti vs. tvrdosti – vyčleňuje tudíž nikoliv jeden vzor odpovídající typu *píseň*, ale vzory dva – měkký (*lázeň*) a tvrdý (*obec*).

Výběrový seznam pramenů a odborné literatury

Prameny

Archiv 19. století: Kučera, Karel – Řehořková, Anna – Stluka, Martin: *Archiv 19. století. Interní pracovní diachronní korpus obsahující i dosud nezkorigované texty z 19. století. Verze z 6. 2. 2014* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2014. Cit. verze dat ze 7. 3. 2020. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.

DIAKON: Kučera, Karel – Řehořková, Anna – Stluka, Martin: *DIAKON. Interní pracovní diachronní korpus obsahující i dosud nezkorigované texty* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2020. Cit. verze dat ze 7. 3. 2020. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.

DIAKORP V6: Kučera, Karel – Řehořková, Anna – Stluka, Martin: *DIAKORP: Diachronní korpus. Verze 6 z 18. 12. 2015* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2015. Cit. verze dat ze 7. 3. 2020. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.

Ediční modul viz Vokabulář webový (VW).

ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i, 2006–. Cit. verze dat z 6. 3. 2020. Dostupný z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

ExcGb: Lexikální materiál z pozůstalosti Jana Gebauera, uložený v Ústavu pro jazyk český ČSAV, v. v. i, v oddělení vývoje jazyka.

ExcStčS: Lexikální materiál oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český ČSAV, v. v. i., uložen tamtéž.

GbSlov: Gebauer, Jan: *Slovník staročeský 1–2.*² Praha: Academia, 1970. Dostupný též online z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

KH-dopisy: Adam, Robert – Martínek, František – Píša, Petr – Rychnovská, Lucie, a kol.: *Korpus korespondence Karla Havlíčka. Verze 1 z 8. 2. 2017* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2017. Cit. verze dat z 20. 2. 2020. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.

KonText viz Vokabulář webový (VW).

KNLA: Kartotéka novočeského lexikálního archivu oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupná z: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc>.

LDHBČ: Nejedlý, Petr, et al. (2020): *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. Interní verze databáze přístupná pracovníkům podílejícím se na projektu LDHBČ. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. verze dat z 8. 3. 2020.

Staročeská textová banka viz Vokabulář webový (VW).

StčS: *Staročeský slovník*, sešity 1–26. Praha: Academia, 1968–2008. Dostupný též online z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

Středněčeská textová banka viz Vokabulář webový (VW).

Vokabulář webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český, v. v. i, 2006–. Dostupný z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. Obsahuje mj. ediční modul (<https://vokabular.ujc.cas.cz/modules/edicni/>), Staročeskou a Středněčeskou textovou banku (<https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB>; <https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=SDTB>) a korpus staročeských textů KonText (https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/first_form?corpname=STB-1.1.11.1).

Literatura

Filipec, Josef – Čermák, František (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.

Gebauer, Jan (1960): *Historická mluvnice jazyka českého 3. Tvarosloví 1. Skloňování*.² Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Komárek, Miroslav (2012): *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host.

Kosek, Pavel (2014): *Historická mluvnice češtiny*. Brno: Masarykova univerzita.

Kučera, Karel (1998): Vývoj účinnosti a složitosti českého pravopisu od konce 13. do konce 20. století. *Slovo a slovesnost* 59, s. 178–206.

Lamprecht, Arnošt – Šlosar, Dušan – Bauer, Jaroslav (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Němec, Igor (1968): *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia.

Němec, Igor (1975): Principy studia slovní zásoby a jejího vývoje. *Slovo a slovesnost* 36, s. 92–103.

Němec, Igor (1976): Vztah centrum–periferie v lexikálním vývoji. *Naše řeč* 59, s. 118–124.

Němec, Igor (1980): *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha: Academia.

- Šlosar, Dušan (1986): Tvarosloví. In: Lamprecht, Arnošt – Šlosar, Dušan – Bauer, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 129–246.
- Šlosar, Dušan – Večerka, Radoslav – Dvořák, Jan – Malčík, Petr (2009): *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host.
- Šmejkalová, Martina (2012): Reflexe nehistorického deklinačního typu *píseň* v dobových gramatikách a učebnicích českého jazyka. In: Čmejrková, Světlá – Hoffmannová, Jana – Klímová, Jana (eds.): *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*. Praha: Karolinum, s. 191–196.
- TLP: *Travaux linguistique de Prague 2. Les problèmes du Centre et de la périphérie du système de la langue*. Prague – Paris: Editions de l'Académie tchécoslovaque des Sciences – C. Klincksieck, 1966.
- Trávníček, František (1935): *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich.
- Vážný, Václav (1964): *Historická mluvnice česká 2. Tvarosloví 1. Skloňování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Vepřek, Miroslav (2015): *Komparativní tvarosloví staroslověštiny a staré češtiny*. Olomouc: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Odborná činnost v průběhu postgraduálního studia (2012–2018)

Publikační činnost

1. Slovníky, online databáze ap.

Elektronický slovník staré češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>. Členka a do r. 2019 vedoucí autorského kolektivu.

Nejedlý, Petr, et al. (2012): *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny. Verze 1.0.0.0* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupná z: <http://madla.ujc.cas.cz>. Členka autorského kolektivu.

Vokabulář webový – webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. Členka autorského kolektivu.

2. Monografie

Boštík, Martin – Vajdlová, Miloslava (2019): *Martin Kabátník: Cesta z Čech do Jeruzaléma a Egypta r. 1491–1492*. Praha: Arbor vitae societas.

Nejedlý, Petr, a kol. (2019): *Slovotvorný vývoj deverbálních substantiv ve staré a střední češtině*. Praha: Academia. Členka autorského kolektivu.

3. Články a studie

2019

Proměny slovníkové definice ve slovnících Daniela Adama z Veleslavína (na českém jazykovém materiálu). *Studia z Filologie Polskiej i Słowiańskiej* [online] 54. Dostupné z: <https://doi.org/10.11649/sfps.1707>.

Klady a zápory elektronického zpracování a zveřejnění slovníku (na příkladu *Elektronického slovníku staré češtiny*). *Naše řeč* 102, č. 1–2, s. 88–101.

2018

Předmluva. In: Adam z Veleslavína, Daniel: *Nomenclator omnium rerum propria nomina tribus linguis – Latina, Boiémica et Germanica – explicata continens* [online]. Eds. Černá, Alena M. – Berger, Tilman – Koupil, Ondřej – Nejedlý, Petr – Šimek, Štěpán – Vajdllová, Miloslava – Valenta, Petr – Zdeňková, Jana. Elektronická edice. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=VelNomT>.

Slova cizího původu ve slovnících Daniela Adama z Veleslavína. In: Gębka-Wolak, Małgorzata – Kaproń-Charzyńska, Iwona – Kamper-Warejko, Joanna (eds.): *Języki słowiańskie w kontekstach kultur dawnych i współczesnych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 197–212.

Elektronický slovník staré češtiny v kontextu slavistickém. In: Niševa, Božana – Blažek, David – Krejčířová, Iveta – Skwarska, Karolína – Šlaufová, Eva – Vašíček, Michal (eds.): *Slovanská lexikografie počátkem 21. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Praha, 20.–22. 4. 2016*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., s. 523–530.

2017

Jakostní a modifikační adjektiva ve slovnících Daniela Adama z Veleslavína. *Listy filologické* 140, s. 173–200.

Kučera, dlouhé bidlo, mdlého zraku i nosál aneb K názvům osob podle vzhledu v nomenklátorech Daniela Adama z Veleslavína a ke vztahům mezi nimi. In: Stluka, Martin – Škrabal, Michal (eds.): *Liška a čbán. Sborník příspěvků k 70. narozeninám prof. Karla Kučery (Studie z korpusové lingvistiky 25)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 42–47.

2016

Vývoj rodové příslušnosti deverbativ na *-ež*. *Bohemica Olomucensia* 8, s. 18–33.

2015

Od duchovního společenství k ozdobě: Lexémy *tovaryšství* a *tovaryštvo* ve staré češtině. *Naše řeč* 98, č. 4, s. 206–211.

Přípony *-ovní, -ovný* ve vývojovém pohledu. In: Čechová, Marie, et. al.: *Dva z prvních: Jaromír Spal a Miloslav Šváb – respektované osobnosti vysokoškolské bohemistiky*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity v Plzni, s. 49–57.

Nejedlý, Petr – Vajdllová, Miloslava: On the semantic shift ‘blow’ – ‘needless or frivolous talk’. In: Janyšková, Ilona – Karlíková, Helena (eds.): *Etymological Research into Old Church Slavonic*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 287–292.

Černá, Alena M. – Lehečka, Boris – Nejedlý, Petr – Šimek, Štěpán – Vajdllová, Miloslava: Veřejně přístupné elektronické zdroje ke studiu historické češtiny oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i. In: Hlaváčová, Jaroslava (ed.): *Sborník Semináře o digitálních zdrojích a službách ve společenských a humanitních vědách*. Praha: Univerzita Karlova, s. 52–59. Dostupné z: http://ufallab.ms.mff.cuni.cz/~hlavacova/WDH2015/wdh2015_sbormik.pdf.

2014

Význam lexikální jednotky v historické perspektivě. In: Gębka-Wolak, Małgorzata – Kamper-Warejko, Joanna – Moroz, Andrzej (eds.): *Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014, s. 297–310.

2013

Ke konkurenci předpon *s-*, *z-*, *vz-* nejen ve staré a střední češtině. *Slovo a slovesnost* 74, s. 269–278.

Lexém *dietě* ve staré češtině. *USTA ad Albim BOHEMICA* [online] 13, s. 19–25. Dostupné z: http://www.pf.ujep.cz/files/KBO/USTA/Usta_2013-2.pdf.

Ja-kmenová feminina s alternativním zakončením nom. sg. *-ě/-0* ve vztahu k deklinačnímu typu *píseň* (pohled vývojový). *Lingvistika Praha 2013* [online]. Dostupné z: <http://lingvistikapraha.ff.cuni.cz/sbornik>.

Staročeská dvouslabičná *ja*-kmenová feminina označující měřitelnou veličinu a jejich vývoj ve střední a nové češtině. In: Palečková, Dana – Kumorová, Zdenka – Gregorík, Peter (eds.): *Rara avis X. Zborník z X. medzinárodnej filologickej konferencie Na kus reči, Trnava 2.–3. máj 2013*. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 198–206.

Zu den gegenseitigen Beziehungen der Verben *doutnati, tutlati, tutnati*. In: Janyšková, Ilona – Karlíková, Helena (eds.): *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 89–96.

O formování nekmenového deklinačního typu *píseň* (se zaměřením na období staro- a středněčeské). In: Čmejrková, Světlá – Hoffmannová, Jana – Klímová, Jana (eds.): *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*. Praha: Karolinum, s. 185–189.

A což jest každý člověk než člověk? (Sémantická analýza lexikální jednotky *člověk* ve staré češtině). In: Nejedlý, Petr – Vajdlová, Miloslava (eds.): *Cesty slov*. Praha: Ústav pro jazyk český, v. v. i., s. 247–259.

4. Edice rukopisů a historických tisků

Adam z Veleslavína, Daniel: *Nomenclator omnium rerum propria nomina tribus linguis – Latina, Boiémica et Germanica – explicata continens* [online]. Eds. Černá, Alena M. – Berger, Tilman – Koupil, Ondřej – Nejedlý, Petr – Šimek, Štěpán – Vajdlová, Miloslava – Valenta, Petr – Zdeňková, Jana. Elektronická edice. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2018. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=VelNomT>.

Cesta z Čech do Jeruzaléma a Egypta r. 1491–1492 Martina Kabátníka [online]. Elektronická edice starého tisku tzv. Drážďanského. Litomyšl: Alexandr Plzeňský, 1539. Uložení tisku: Saská státní knihovna – Státní a univerzitní knihovna v Drážďanech, signatura 4 A 1029, folia A5r–K5r. Zveřejněno 2015. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni.aspx>.

Cesta z Čech do Jeruzaléma a Egypta r. 1491–1492 Martina Kabátníka [online]. Elektronická edice starého tisku tzv. Stockholmského. Litomyšl: Alexandr Plzeňský, 1542. Uložení tisku: Královská knihovna, signatura: Teol. Reform. Luther 173 Dd, folia A1r–N4v. Zveřejněno 2015. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni.aspx>.

Cesta z Čech do Jeruzaléma a Egypta r. 1491–1492 Martina Kabátníka [online]. Elektronická edice rukopisného záznamu cestopisu. Uložení rukopisu: Archiv Pražského hradu, signatura O 35, folia 182v–219r. Zveřejněno 2013. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni.aspx>.

5. Edice novodobých odborných textů

Nejedlý, Petr – Vajdlová, Miloslava (eds.; 2012): *Cesty slov*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Nepublikované přednášky a konferenční vystoupení bez písemného výstupu (výběr)

2018, 13. 9., mezinárodní konference *Česká diachronní lexikografie 1968–2018. 50 let Staročeského slovníku*, Praha. Příspěvek *Staročeská lexikografie po Staročeském slovníku*.

2017, 13.–15. 9., mezinárodní konference *11. sjezd českých historiků*, Olomouc. Příspěvek *Jazyk česky psaných cestopisů 15. století (se zaměřením na cestopis Martina Kabátníka)*.

2013, 5. 12., Jazykovědné sdružení ČR Olomouc. Přednáška *Formování nekmenového deklinačního typu píseň*.

2012, 13. 12., přednáškové odpoledne Jazykovědného sdružení ČR *Lexikografické odpoledne aneb Vybrané lexikální jevy v češtině doby střední*, Praha. Příspěvek *Vývoj deklinačního typu píseň v době střední*.

Účast v grantových projektech, informačních společnostech apod.

2018–2019 členka řešitelského kolektivu projektu MŠMT č. LM2015081 *Výzkumná infrastruktura pro diachronní bohemistiku* (akronym RIDICS).

2015–2017 řešitelka grantového projektu GA ČR č. 15-01298S *Slovní zásoba slovníků Daniela Adama z Veleslavína*.

2015–2017 členka řešitelského kolektivu grantového projektu GA ČR č. 15-00987S *Slovotvorný vývoj deverbativních substantiv ve staré a střední češtině*.

2012–2015 členka řešitelského kolektivu projektu *Inovace bohemistických studií v mezioborových kontextech* (grant ESF, řešitelka Mgr. Lenka Pořízková, řešitelská instituce Univerzita Palackého Olomouc).

2010–2014 řešitelka grantového projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

2010–2014 členka řešitelského kolektivu grantového projektu GA ČR č. P406/10/1140 Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálovýchází).

2010–2012 členka řešitelského kolektivu grantového projektu GA ČR č. P406/10/1165 Česká slovní zásoba v období humanismu a baroka: vývojové aspekty.

Pracovní činnost

2012–dosud Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka, odborná pracovnice

Odborná specializace a pracovní pozice

2018–dosud grafematická a formální redaktorka *Elektronického slovníku staré češtiny*

2012–2019 vedoucí autorského kolektivu *Elektronického slovníku staré češtiny*

2012–dosud členka autorského kolektivu *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*

Pedagogická činnost

2012/2013–2017/2018 (s výjimkou šk. r. 2014/2015), FF UK Praha. Semestrální přednáškový cyklus *Historická mluvnice a historická lexikologie* (společně s R. Dittmannem a P. Nejedlým)

2013/2014 a 2014/2015, FF UP Olomouc. Semestrální výběrový seminář magisterského studia *Práce se staročeskými texty* (společně s K. Komárkem a A. Kalousem)

2012–2014, PeaF UK Praha, FF UK Praha, FF UP Olomouc. Příležitostné jednorázové přednášky s diachronní tematikou.